

АКТИВНІ Й ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ.

Спостереження над мовним матеріалом

Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Дібрати заголовок. Аргументувати свій вибір.

Важким і небезпечним був чумацький промисел, тому за нього бралися мужні, витривалі й досвідчені люди. У напівпустельних тоді степах півдня України люди й худоба страждали, часом гинули від спеки, недостачі води, різних хвороб. Дорогою на них нападали татари й «комишники» (розбійники, що ховалися в плавнях та болотистих місцях), охочі до чужого добра. У південних портах на чумаків чекали різні хвороби, зокрема холера й чума. Від чуми рятувалися тим, що одягали на себе вимочені в дьогті сорочки. Якщо поїздка була вдалою, господарі багатіли, а наймити могли покращити своє матеріальне становище.

Чумак-нетяга, на плечі якого всією вагою лягали злигодні й небезпеки, — це образ відважної і волелюбної людини, яка, подібно козакам, добре володіла зброєю, не розгублювалася у скрутну хвилину, була здатна відбити напад ворогів. Часом господар утрачав усе, потрапивши в лабеті грабіжників або через падіж волів і коней у безводному степу, й повертався додому з одним лише батіжком. Але невдачі переносив мужньо, навіть з гумором. Він ішов на Дін або Кубань, щоб заробити грошей, купити волів та вози й знов чумакувати (З посібника).

Довести, що виділені слова — дієприкметники.

Визначити, як відбувається позначувана дія: чи за участю самого предмета, чи під впливом іншого предмета.

Ігровий момент

Відгадати загадки.

- 1) Чого не було й не буде, а назване людьми.
- 2) Зимом біле, весною чорне, літом зелене, осінню стрижене.
- 3) У лісі рощене, з лісом рівняється, а лісу не бачить.
- 4) Чорне сукно залізло у вікно.
- 5) Повернуте до сонця золоте донце.
- 6) Скручена, зв'язана, на кілок посаджена, по подвір'ю гуляє (Нар. творчість).

Ключ: 1) Пташине молоко. 2) Поле. 3) Серцевина в дереві. 4) Ніч. 5) Соняшник. 6) Мітла.

Виписати словосполучення з дієприкметниками у дві колонки: у першу — активного стану, у другу — пасивного. Довести правильність виконання завдання.

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Розглянути таблицю й розказати про активні й пасивні дієприкметники, а також про їх творення.

Активні й пасивні дієприкметники

Позмагатися із товаришем по партії: хто найбільше наведе прикладів на способи творення дієприкметників. Приклади записати.

Користуючись таблицею і теоретичним матеріалом, розказати про активні й пасивні дієприкметники.

Робота з теоретичним матеріалом підручника

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Час	Дієвідмі на	Активні		Пасивні	
		спосіб творення	приклад и	спосіб творення	приклад и
Теперішній	I II	Основа теперішнього часу -уч- (-юч)-ач- (-яч-)	Пишуть — пишучий, читають — чита-ючий, лежать — лежачий, стоять — стоячий	—	—
Минулий		Основа інфінітива неперехідних дієслів (-л-) (рідше -ш-)	Горіти — горілий, посивіти — посивілий, перемогти — перемігший	Основа інфінітива перехідних дієслів -н-, -ен-, -т-	Сказати — сказаний, зробити — зроблений, шити — шитий

Творчі завдання за варіантами

Варіант 1

Утворити активні дієприкметники минулого часу доконаного виду. Позначити суфікси.

Зразок. Засмагнути — засмаглий.

Почорніти, побіліти, помолодіти, змарніти, повеселіти, пожовтіти, заколоти, обгоріти, спітніти, зарости.

Варіант 2

Утворити активні дієприкметники теперішнього часу недоконаного виду. Позначити суфікси.

Зразок. Жовтіють — жовтіючий.

Відцвітають, зеленіють, працюють, сплять, палають, думають.

Скласти 5–6 речень, використовуючи дієприкметники теперішнього й минулого часу доконаного й недоконаного виду.

Виконати синтаксичний розбір двох речень (усно). Зробити висновок про синтаксичну роль дієприкметників активного стану теперішнього часу.

Утворити дієприкметники пасивного стану минулого часу доконаного і недоконаного виду.

Писати, написати, прочитати, робити, зробити, будувати, збудувати, рити, перерити, бити, розбити, крити, вкрити, малювати, намалювати, мити, вимити.

Дібрати антоніми до виділених слів. Скласти з ними речення про життя чумаків.

Коментар. Для української мови характерні паралельні форми дієприкметників з суфіксами -н- і -т- від одного дієслова: кинений — кинутий, розвинений — розвинутий. Суфікс дієслівної основи (особовий та інфінітивний) — найістотніша ознака, що відрізняє дієприкметники від близьких до них прикметників: плаваючий — плавучий, літаючий — летючий, відрізаний — відрізний. Розрізнення схожих дієприкметників і прикметників у ряді випадків здійснюється через наголос: дієприкметник колючий і прикметник колючий.

Традиційно дієприкметників на -уч- (-юч-), -ач- (-яч-) в українській мові небагато. Це пояснюється тим, що під впливом розмовного мовлення вони замінюються дієсловами: працююча жінка — жінка, яка працює: танцюючі пари — пари, які танцюють.

Творче спостереження з елементами аналізу

Прослухати текст. Дібрати заголовок. Поміркувати, якою має бути інтонація при прочитанні цього тексту. Які почуття він викликає? Чому чумацькому отаману не спиться в сонному таборі? Переказати текст, доповнюючи своїми міркуваннями.

Край шляху, в долині, догораюче вогнище. Білий димок, хвилюючись, здіймається догори понад чумацьким табором, що чорніє у пільмі здоровими мажами, немов якийсь дивоглядне чудище. Табір ще спить. Степова тиша жадливо підхоплює всі звуки... Ось чути, як сопуть ситі воли, жвакаючи росяну траву... Десь за комишами в озері крякають жаби, гуде бугай... Табір ще спить, по табору ходить отоман. Від буйного вітру, від ясного сонця змарніле обличчя його повито задумою й смутком. І хто його зна, яку думу дума чумацький отаман у степу серед ночі, чого немов журно йому, важкенько на серці? Чи тим, що сторона чужая, далекая, чи то тим, що згадалася родина близькая, дружина вірная, а чи серце віщує якусь

лиху пригоду в сьому степу широкому, необмеженому? Хто його зна. А тим часом сон тікає від очей, і ходить отаман по сонному табору, поглядаючи то на товаришів своїх, що сплять навкруги багаття, то на далекі обриси степу, що мліє крізь синю імлу. Але помалу-малу синя імла стає рідіючою, прояснілою, східний край неба облитий широким усміхом світання... (За М. Коцюбинським).

Визначити в тексті активні й пасивні дієприкметники. Пояснити спосіб їх творення.

Чи можна виділені дієслова замінити на активні дієприкметники? Чому? Звернути увагу на нестягнену форму прикметників. Поміркувати, з якою метою автор використав їх у такій формі.

Пояснити правопис слів багаття, обличчя, світання, сонний. Навести власні приклади на цю орфограму.

Ти — редактор

Проаналізувати подані речення. Назвати помилки, яких припустилися учні, і зробити висновки про особливості творення та вживання дієприкметників.

- 1) Забувши ключі в їдальні гімназії просимо звернутися до учительської.
- 2) Хлопчик розповів про своїх родичів, мешкаючих на Сумщині.
- 3) Мій брат, закінчивший цього року одинадцятий клас, готується до вступу в університет.
- 4) Усі вітали усміхаючогося переможця.

Лінгвістична гра «Хто швидше?»

Від дієслів утворити всі можливі форми активних і пасивних дієприкметників. Учасник гри повинен пояснити, що не можна утворити якоїсь дієприкметникової форми.

Читати, записувати, працювати, існувати, підростати, дарувати, розглянути, розглядати, будувати, розповідати, шити, мити, плести, з'їсти, перемагати, перемогти.

VII. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. Які дієприкметники називають активними?

2. Які дієприкметники є пасивними?

3. Довести, що слова працюючий і опрацьований — дієприкметники.

4. Пояснити, за якими ознаками ви розрізняєте активні й пасивні дієприкметники.

5. З'ясувати способи творення активних і пасивних дієприкметників. Навести приклади.

6. Які зміни відбуваються в словах при творенні дієприкметників?

7. Які дієприкметники та в якому часі вживаються дуже рідко? Навести приклади.

ІХ. Домашнє завдання

Скласти діалог про активні й пасивні дієприкметники та їх творення. Використати дієприкметники з опрацьованого теоретичного матеріалу на уроці.